

Hannie van Leeuwen

4 mei 2015

Er hing iets wonderlijks toen in de lucht:
de zwarte vogels boven onze hoofden,
en wij die zagen en nog niet geloofden....
tot elk opeens begreep: er is geen vlucht.

10 mei 1940, het openingsgedicht uit de prachtige bundel "Vuur en wind" van Muus Jacobse. Nog levendig herinner ik mij – na de parachutisten in de eerste dagen – het zinloze bombardement op Rotterdam en nadien die ontzettende vuurbal.

Nederland was slecht voorbereid op de oorlog.

Onze jongens moesten met té weinig, ondeugdelijk materieel het opnemen tegen een goed toegeruste vijand. Niettemin, het is te danken aan de heldenmoed van de militairen in Den Haag, Rotterdam, Dordrecht, op de Afsluitdijk en de Grebbeberg, maar ook in Brabant, dat we de capitulatie tot 14 mei konden uitstellen.

Tweeduizend Nederlandse militairen lieten het leven. Ook hen herdenken wij vandaag!

Toen ik op de 14^e mei 1940 's avonds op de Markt in Delft het Wilhelmus meezong, kon ik en in feite niemand bevroeden door welke hel wij zouden moeten gaan. Vijf jaren van een nooit aflatende dreiging van barbarij, vernederingen en onmenselijkheid, waarbij tallozen lijf en goed in de waagschaal hebben gesteld. Om onderduikers te verzorgen, om daden van sabotage en spionage uit te voeren, om de vele overvallen te plegen, om wapens via droppings op de plaats van bestemming te krijgen, om de Duitse voorraden en installaties te vernietigen en ga zo maar door. Zelf was ik koerierster voor de militaire verzetsorganisatie Albrecht Hollands Glorie.

De bezettende macht heeft geen middel onbeproefd gelaten om het veelal taaie verzet te breken. Van de verzetsstrijders, bepaald geen avonturiers, van journalisten en vele anderen. Ook al zijn er nog maar weinigen, die hiervan uit eigen ervaring kunnen "verhalen", laten wij het ons blijven herinneren! De gruwelijke feiten van martelingen en executies. "Wij waren achttien in getal, geen zal de avond zien". Maar evenzeer de immense organisatie, die stond achter de verzorging van de honderdduizenden onderduikers, waarvoor per distributiegebied de vele bonkaarten moesten worden "gekraakt". En de Hongerwinter waarin tallozen door hongeroedeem werden geveld. En de talloze illegale bladen, die met gevaar voor eigen leven, werden gedrukt en rondgebracht.

Duizenden verzetsstrijders hebben hun inzet met de dood moeten bekopen. Wij herdenken hen allen, met intense dankbaarheid, grote eerbied en diep respect! Maar ook al die anderen, in Nederland en elders in de wereld, op zee en in de lucht, maar ook de Nederlandse slachtoffers van de Japanse terreur! De systematisch uitgeroeide Joden, met ons stilzwijgend toezien. Wij hebben als volk het recht, ja zelfs de plicht om dit alles te weten en het houdt niet op, ook na 70 jaar niet. Herdenken, het steeds opnieuw voor de geest halen, iedere dag, ieder jaar, nu al 70 jaar, maar waartoe?

Neen, onze doden neemt niemand ons af,
zeiden wij tot elkaar: dit grote lijden
maakte ons tot één volk, niemand kan ons scheiden
die staan verenigd om éénzelfde graf-

Hoe weinig maanden en gij ligt terzijde...
Zijn wij voor de herinnering te laf?
Hebt gij vergeefs gestreden? Zal uw graf
onvruchtbaar blijven voor den oogst der tijden?

Zijn wij voor de herinnering te laf? Hebben zij vergeefs gestreden?

In mijn lange leven heb ik enkele malen ernstig getwijfeld. Allereerst door een uitspraak, die voorkwam in de rubriek "De reageerbuis", waarin jongeren van 13-23 jaar, die van hun hart geen moordkuil maakten, hun visie gaven op de toen bestaande problemen.

Déze uitspraak "Wij zijn bezig kleine welvaart-egoïstjes te worden, wij hebben allerlei driften, maar weinig geest; wij missen de geestdrift. Als de gedenktekens ons niets meer te zeggen hebben, kunnen we wel inpakken met de democratie".

Deze woorden bezorgden mij een intense schok, maar zetten mij ook aan het denken. Waren we er toen – in het begin van de zestiger jaren – al zo weinig in geslaagd aan de opgroeiende generatie duidelijk te maken wat het voor ons betekende: de doden te herdenken en – in hun geest – het bevrijdingsfeest te vieren?

Inderdaad, wij waren en zijn weer vrij en wij mochten toen, maar ook vandaag nog, leven in een vrij en welvarend land.

Het rood-wit-blauw, symbool van onze Nederlandse driekleur, mag sedert de meidagen 1945 nog steeds fier wapperen, want de gerechtigheid, vijf jaar lang verbeid, was toen immers teruggekeerd in Nederland! En de vrijheid, waarvan we jaren lang hadden gedroomd zoals de verzetsdichter in "Dag van de verlossing" zo indringend beschreef:

*“Wij weten niet
hoe het straks zal zijn
wanneer de dag
der vrijheid is gekomen
maar nu al,
als wij ’s avonds staan te dromen
glanst heel de wereld
in een nieuw e schijn.*

*Wij hebben
met de mensen een geheim,
want wij allen weten
wat er straks gaat komen
en ook de straat,
de huizen en de bomen...
staan stil verrukt
te wachten op het sein.”*

En toen was het ineens zo ver! Toen en nu mogen we terugdenken aan de bekende regels:

*“Want wat een vlag zegt, kun je pas verstaan,
als je vijf jaren achter gesloten deuren,
de strakke plooiën door je hand laat gaan.”*

Wij waren en zijn trots op hen, die mede deze herwonnen vrijheid hadden bevochten! We gingen in 1945 een nieuwe toekomst tegemoet. Een toekomst van wederopbouw van de Nederlandse samenleving, van een doen herleven van de enorme waarden, die gelegen zijn in ons democratisch staatsbestel, met ook de diepere betekenis van begrippen als gezag en vrijheid, zoals die als één van de fundamenteën van ons zijn of niet-zijn in de jaren 1940-1945 waren ervaren.

“Bevrijde” mensen, letterlijk en figuurlijk, gingen herbouwen. Gingen weer beloften doen aan zichzelf, aan hun kinderen, op het werk, in de kerk en in de gehele maatschappij.

En was het een wonder, dat deze beloften werden gedaan?

Was het niet zo, dat vooral in de laatste oorlogsjaren bij honderdduizenden ouders de angst de overhand had gekregen, angst over de toekomst van hun kinderen. Beter dan Muus Jacobse kan ik deze gevoelens niet vertolken:

*“Ik wil nog eens met opgeheven hoofde,
en een hartstochtelijke dankbaarheid,
het zeggen, ja, ’t is waar, wat wij geloofden,
kinderen, ’t is waar, wij zijn bevrijd.*

O, in een vrij land mogen jullie leven,

*en wij zijn vrij van wat ons heeft benauwd:
angst, dat wij jullie moesten overgeven
aan 't Beest der eeuw,
dat aller geesten knauwt...*

*Angst voor een volk
van trieste slavenzielen,
dat schichtig kijkt
en praat achter de hand,
angst dat de besten
zonder weerklink vielen
angst voor een dood,
een onbewoonbaar land."*

Met een hernieuwde geestdrift zijn we de vrijheid weer ingestapt in de overtuiging, dat de strijd van alle omgekomenen niet tevergeefs was geweest en dat wij ook voor de herinnering aan hen, die trouw waren gebleven tot de dood, niet te laf zouden zijn.

En dan zegt een jongere, nog geen twintig jaar later: "Wij zijn bezig kleine welvaarts-egoïstjes te worden. Als de gedenktekens ons niets meer te zeggen hebben..."

Zijn wij voor de herinnering te laf? Zijn wij vergeten wat hun moed voor onze vrijheid heeft betekend?

De wederopbouw heeft ons land inderdaad welvaart gebracht. Welvaart ook voor iedereen als fundamentele verandering. Maar ook in geestelijk, cultureel en maatschappelijk opzicht was een geheel nieuwe wereld ontstaan. Met name de mensen waren ook anders geworden en voelden zich soms aan alle kanten in hun mens-zijn bedreigd. De samenleving in de naoorlogse jaren was ook voor velen té snel en té ingrijpend gewijzigd. En het waren jongeren die ons hiervoor waarschuwden: de naam van de vijand was toen "egoïsme". Egoïsme dat mijlenver afstand van onze doden. Zij hadden immers alles opgeofferd!

Jongeren waarschuwden ons ook in de volgende decennia toen weer andere problemen speelden. De tachtiger jaren met de worsteling over de vraag "Welke middelen zijn de overheid ter verdediging van vrijheid en gerechtigheid geoorloofd?" Ook bij mij ontstond er een breuk in mijn denken over de machtsmiddelen van de overheid in een democratisch rechtsstaat. Een confrontatie met het dilemma van de kernbewapening in al haar paradoxale aspecten!

Hoe kon ik het antwoord in de geest van de verzetsstrijders vinden?

Toen kwamen de jaren van de harde confrontatie, van het zinloos geweld, met de dood van Joes Kloppenburg en het doodschoppen van Meindert Tjoelker in Leeuwarden en het gaat maar door, door...

De vrijheid hiervoor misbruiken, is wel het laatste wat onze gevallen hadden beoogd! Zij wilden verdraagzaamheid, vrede, maar hoever lijkt dit alles soms weg. En toen kwam de nieuwe eeuw.

11 september 2001 staat in ons aller geheugen gegrift als de dag van gisteren. Een ramp van ongekeerde omvang als gevolg van terroristische aanslagen voltrok zich in enkele minuten. Onwerkelijk, afschrikwekkend. Onvoorstelbaar, dat mensen dit elkaar opnieuw kunnen aandoen. En, zo de wereld ooit weer zal worden als voorheen, dan zeker toch niet voor de nabestaanden van de duizenden onschuldige slachtoffers, zoals het verleden nog altijd leeft voor alle nabestaanden van de Tweede Wereldoorlog. Ook aan hen denken wij op dit ogenblik.

En weer doen zich andere problemen voor. Nieuwlichters in de politiek, ongekeerde intolerantie, de naam van de vijand lijkt nu soms "haat" te heten. Moeten wij ons geen zorgen maken, dat wij de erfenis van allen, die wij nu herdenken, verkwanselen? Door te zwijgen, waar spreken geboden is. Of weten wij ons geen raad met de herkrege vrijheid, ook die van meningsuiting? Vrijheid van meningsuiting, die door vele journalisten in de verscheidenheid van de ondergrondse kranten, zoals bijv. Parool, Vrij Nederland, Je Maintiendrai, Trouw en Op Wacht met verve werd ten toon gespreid. Niet alleen om alle Nederlanders moed in te spreken, een hart onder de riem te steken, maar evenzeer om ze van de juiste informatie te voorzien. Hierdoor waren ze niet alleen afhankelijk van de Nazipropaganda! Van de ongetwijfeld ook vele politieke spotprenten heb ik toen maar weinig meegekregen. Dat is eerst gekomen in de jaren van de Inktspotprijs.

Een politieke prent als een tekening, die een politiek, sociaal of economisch thema op satirische wijze voor het voetlicht weet te brengen en hierdoor indringend een niet mis te verstane boodschap, weergeeft, déze politieke prent is goud waard! Ook al is het niet altijd "killing with kindness".

Een boodschap, die ons onverbloemd de waarheid onder ogen doet zien, bij voorkeur in één oogopslag en zo ook in de herinnering blijft voortleven..... Die politieke spotprent is een dodelijk wapen! Met ook dodelijke gevolgen, zoals we onlangs nog hebben ervaren!

Na de oorlog toen de verzetsbladen weer openlijk konden verschijnen heb ik mij echter met Frits Korthals, de toenmalige voorzitter van de Eerste Kamer in "Vrijheid is leven zonder angst" uit 2001 verwonderd over de veelheid van meningen, die toen werden gehoord. Metterdaad, van Gereformeerd tot communist, van confessioneel tot sociaal-democraat of liberaal! Een veelkleurigheid, die ook publiekelijk kon worden geuit! En wel als gevolg van de herwonnen vrijheid. Laten we dat nooit vergeten!

De herdenking van onze doden daagt ons ieder jaar opnieuw uit om – evenals zij – tekenen van hoop op te richten. De angst ontmantelen, de tegenstellingen overbruggen in plaats van aanscherpen, maatschappelijke vooroordelen ontmaskeren, respect tonen voor elke mens, ongeacht zijn huidskleur, geloof of ras, de vrede en vrijheid dienen.

Onder uiterst moeilijke omstandigheden is tijdens de bezettingsjaren onnoemelijke geestelijke spankracht opgebracht. Dit ons opnieuw herinneren, geeft moed in te gaan tegen de toeneming van geweld en agressie, tegen de afzwakking van verdraagzaamheid, tegen onveiligheid en tegen het afnemen van solidariteit. Tegen de polarisatie-drift als een mentaliteit die in de gehele samenleving stelselmatig en systematisch het conflict verkiest boven het overleg, de tegenwerking boven de samenwerking, het eigen belang boven het algemeen belang.

Dit betekent niet het verdoezelen van verschillen, een debat op het scherpst van de snede, maar wel het verzet tegen een grens, daar waar polarisatie het verduidelijken van bestaande tegenstellingen verre overschrijdt.

“Wij zullen in de vrede leven of helemaal niet leven”, zoals Von Weiszäcker het eens zo kernachtig heeft uitgedrukt.

Wat was in feite het ergste van de vijf bezettingsjaren?

Was het het spoor van verwoesting, de gesneuvelden, de van honger omgekomenen? Ja, ook dat, maar erger dan dit alles was, aldus de verzetsstrijders, het onrecht, de willekeur, het ontnemen van onze vrijheid. Daaraan zijn we kapot gegaan. Vogelvrij, niet meer kunnen zeggen, wat naar eer en geweten moest worden gezegd. Vijf jaar, elke dag het zwaard boven je hoofd. Het gevoel te zullen stikken.

Bij ingrijpen in de vrijheid, het ontnemen hiervan, drijf je mensen naar de vernietigingskampen, de vuurpelotons en naar het slagveld. Daarom moesten wij in de jaren 1940-'45 strijden om de vrijheid en tegen het nationaal-socialisme. Vanuit het perspectief uit het Geuzenliedboek, waaraan ik me telkens weer heb vastgeklampt:

*“Is ons land van slavernij
eenmaal vrij
Kniel ik dankbaar op de woon
van Zijn zoon
't Houten kruis in Gods natuur
licht als vuur
Wordt een toorts die eeuwig brandt
op het duin van Nederland.”*

Wij zijn onszelf weer, wij zijn vrij. Dat betekent wel een opdracht.

Geestelijke weerbaarheid tonen. Het voortdurende gevecht tegen een sfeer van onvrede, onzekerheid, angst en intolerantie. Een onvrede, die zich ook in toenemende mate toespitst op het onvoldoende functioneren van onze democratie en op de crisis rond het overheidsgezag. Een gezag, dat – wij moeten het helaas constateren – in de afgelopen tijd onder bepaalde omstandigheden heeft gefaald. Nederland is nog wel een sociale rechtsstaat, maar toch

Maar we zijn er niet met uitsluitend formele regelingen, hoe belangrijk ook. Zonder mensen van vlees en bloed met een democratische gezindheid gaat het niet. De democratie in Nederland zal niet blijven bestaan als de hoekstenen – wet, ordening en gezag, in een dienende functie – aangetast worden. Democratie vraagt ook een mentaliteit, die rechtvaardige verhoudingen wil schragen en dragen. Verdraagzaamheid en vrijheid, maar wel in gebondenheid. Uit diep respect voor alle gevallen, ook in de naoorlogse jaren, zoals in Korea, Bosnië en Afghanistan, zullen wij ook vandaag deze democratische mentaliteit uitdragen en aan de jongeren voorleven. Geen eigen rechter spelen, maar ook het kunnen rekenen op een overheid die zijn gezag fier en beslist inhoud geeft en zicht doelbewust baseert op onze grondwet.

Een samenleving, waarin burgers elkaar vrijheid garanderen is sterk en solidair en bestand tegen bedreigingen van binnen en van buiten.

Dertig jaar na het Internationaal Jongeren Jaar moeten wij als ouderen erkennen, dat wij ons onvoldoende hebben ingelaten met de geweldige onrust onder de jongere generaties. Generaties die worstelen met déze samenleving, waarin de aarde blijft gevangen in de greep van het honger- en armoedevraagstuk. Een samenleving van de ongelijkheid van kansen, de rassenstrijd, de milieuverontreiniging, natuurlijk en geestelijk, van agressie en geweld. Een samenleving met nog steeds een ongekende consumptiedrift. Welk perspectief leven wij de jongeren voor?

Van Prof. Roscam Abbing heb ik – maar ik weet niet meer waar – het navolgende beeld gelezen, dat diepe indruk op mij heeft gemaakt. Als Jan Palach zich zelf verbrandt, is dat op zich zelf gezien maar een vreemde, raadselachtige wijze van doen. Het is echter een daad, die tot op de dag van vandaag velen beroert in het licht van de achtergrond van deze daad. De daad is stom, maar resoneert. De daad krijgt teken, wordt sprekend, levend.

Wij zullen moeten doorstoten naar de diepere dimensies van verlatenheid en geborgenheid. Een aanpak, die perspectief biedt voor de vele geschonden levens. Dat betekent concreet, gelet op de grote werkloosheid, inzetten op de economie van het genoeg.

Uiteraard mag dan tenslotte ook een enkele opmerking over de graaicultuur, de corruptie, de integriteit van bestuurders, bankdirecteuren en ambtenaren niet ontbreken. Geen enkele

partij, die regeringsverantwoordelijkheid heeft gedragen, heeft tot dusverre de verleiding van de macht kunnen weerstaan. Er is zelfs sprake van verslaving aan de macht: “We run this country”!

Natuurlijk, de ministers blijven verantwoordelijk, ministerieel verantwoordelijk ook voor hun voorgangers, zelfs al is er sprake van onjuiste, onvolledige informatie. In vrijwel alle situaties kan echter niet worden volstaan met het alleen maar aanbieden van excuses. Langzamerhand is ook niemand meer echt verbaasd over zoveel politiek geklungel en zoveel oppervlakkigheid. Het is zelfs verleidelijk te denken, dat het gewoon is, zoals het gaat: een soort onontkoombare werkelijkheid in deze gecompliceerde samenleving, waardoor politiek en ambtenarij al te gemakkelijk vrijuit gaan. Al is er onder Rutte II sprake van een kentering. En gelukkig is ook ons ambtenarenapparaat over het algemeen uiterst loyaal en tot op zekere hoogte deskundig! Waardering voor het ambtelijk apparaat laat kritiek op de dominantie van de verambtelijking in de besluitvorming onverlet. Zorgen maak ik mij ook over de kwaliteit van de ambtenaren. De spanning tussen de noodzakelijke zorgvuldigheid en de door het kabinet gewenste daadkracht kon en kan ook niet volledig door ambtenaren worden beheerst, maar zij hadden hun ministers wel moeten waarschuwen. Is dat voldoende gebeurd? Veel onomkeerbare processen zijn helaas in werking gesteld. Velen die in deze samenleving in de knel zitten, zien elke dag voor ogen hoe de té hoge beloningen toch niet worden aangepakt, de bezuinigingen worden neer gelegd bij de zwaksten en meest kwetsbaren. Het ontbreekt politici aan moed. Er worden veelal geen wetten gemaakt, die rechtszekerheid scheppen, handhaafbaar en uitvoerbaar zijn. Dit lokt gedoogsituaties uit! Gedogen is dat datgene volgens de wet verboden was toch mag (Mevrouw Sorgdrager). Steeds opnieuw een deuk in de integriteit van de Overheid. De burgers snappen er niets van en op deze manier worden er diepe sporen in de samenleving nagelaten. Het vertrouwen ontbreekt! Het is aan ons dit beleid – een moeizaam strompelen door de blubber (Mark Kranenburg indertijd in de N.R.C.) – te ontmaskeren en tekenen van hoop op te richten. Voor zo'n samenleving hebben de gevallenen gevochten en hun leven gegeven. Zo alleen is hun strijd niet tevergeefs geweest, maar blijven zij voortleven.

Natuurlijk, er zal altijd een kloof blijven tussen droom en daad, tussen ideaal en werkelijkheid. De werkelijkheid na de bevrijding is velen tegengevallen. Maar toen en nu, ligt de rechtvaardiging voor ons herdenken niet in de uitkomst, maar vooral in de opdracht, de roeping tot verzet toen die in daden is omgezet. Het omzien in verwondering en dankbaarheid nu als vooral het inspelen op de toekomst door het bij voortduur bouwen aan een rechtvaardig, solidair en verdraagzaam Nederland én een betere wereld voor jong en oud!

*“Maar gij, die trouw waart tot den dood, zult keren
en onze bodem met Uw bloei vervullen,
en elke Mei waken voor ons bestaan.”*

Herdenken is het verleden laten leven in het heden!